

KATARZYNA PĘKACKA-FALKOWSKA

Katedra i Zakład Historii i Filozofii
Nauk Medycznych, Uniwersytet
Medyczny im. Karola Marcinkowskiego
w Poznaniu
ORCID: 0000-0003-2068-7957

DANUTA RAJ

Katedra i Zakład Farmakognozji i Leku
Roślinnego, Uniwersytet Medyczny
im. Piastów Śląskich we Wrocławiu
ORCID: 0000-0002-9187-5237

DOI: 10.4467/12311960MN.23.043.19093

Materiały do dziejów ustawodawstwa medycznego i aptekarskiego we wczesnonowożytnym Elblągu (cz. 1): siedemnastowieczna *Ordinantz, Der Herren Medicorum, Apotheker, Barbierer*¹

Primary Sources to the History of Medical and Pharmaceutical Law in Early Modern Elbing/Elbląg (part I): the 17th century *Ordinantz, Der Herren Medicorum, Apotheker, Barbierer*

Abstract

Unlike in other large cities of Royal Prussia, i.e., Gdańsk/Danzig and Toruń/Thorn, the intra-city legislation regulating the local market for medical, surgical, apothecary, and midwifery services in Elbląg/Elbing have been largely overlooked by

¹ * Finansowanie: Narodowe Centrum Nauki, projekt nr 2017/26/E/HS3/00452.

scholars. Additionally, the history of healthcare and pharmacy organization in Elbląg remains a little-explored topic in both Polish and foreign historiography. The article aims to analyse the hitherto unknown 17th c. ordinance for physicians, apothecaries, and barbers issued by the Elbląg city council, and provides the trustworthy primary text (scholarly edition) to researchers.

Słowa kluczowe: historia medycyny, historia farmacji, XVII w., Prusy Królewskie, akty prawne

Keywords: history of medicine, history of pharmacy, 17th c., Royal Prussia, Legal acts

Elbląskie ustawodawstwo wewnątrzmięskie regulujące lokalny rynek usług medycznych, chirurgicznych, aptekarskich i akuszerskich w odróżnieniu od innych wielkich miast Prus Królewskich nie doczekało się jak dotąd szerszych opracowań. W przypadku Gdańska w ostatnich latach wydano drukiem m.in. siedemnastowieczną ustawę dla fizyków miejskich (1661)² i osiemnastowieczną ordynację dla akuszerki (1781)³. W latach 90. XX w. jako faksymile opublikowano z kolei tamtejszą ustawę aptekarską (1597)⁴, którą wydano początkowo w tłumaczeniu na język polski⁵, a także wczesnoosiemnastowieczną miejską ustawę medyczną (1703)⁶. Z kolei dla Torunia opracowano m.in. ustawę aptekarską z 1623 r.⁷ oraz wzorowany na petersburskim dokumencie O porządочном учреждении бабичьева дела в пользу общества) późnoosiemnastowieczny projekt ordynacji dla akuszerki⁸. W przypadku Gdańska i Torunia, począwszy od lat 50. ubiegłego stulecia, niesłabnącym zainteresowaniem historyków cieszyło się także

² K. Pękacka-Falkowska, B. Siek, *Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich z 1661 roku*, „Klio” 2020, t. 54, nr 4, s. 137–168.

³ K. Pękacka-Falkowska, B. Drzewiecki, *Projekt porządku akuszerskiego Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku (Naturforschende Gesellschaft) z 1781 r.*, „Medycyna Nowożytna” 2019, t. 25, nr 2, s. 47–66.

⁴ A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, t. 3: *Aneksy, Dokumentacja fotograficzna*, Gdańsk 1995, Aneks Nr 3 (bs.).

⁵ A. Drygas, *Aptekarstwo gdańskie, 1399–1939*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1983, s. 222–227.

⁶ Ibidem, Aneks Nr 5 (bs.).

⁷ B. Drzewiecki, K. Pękacka-Falkowska, *Toruńska ustawa aptekarska z 1623 roku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2009, t. 69, s. 217–232.

⁸ K. Pękacka-Falkowska, *Dyscyplinować i pomagać – toruńskie akuszerki miejskie w XVIII wieku (kilka uwag na marginesie przysięg i porządków akuszerskich)*, „Medycyna Nowożytna” 2013, t. 19, nr 2, s. 65–105.

ustawodawstwo miejskie regulujące funkcjonowanie cechów chirurgów (i balwierzy) oraz zagadnienie sporów kompetencyjnych między chirurgami a łąziebnikami na obszarze ww. miast i ich jurydyk⁹. O wewnątrzmijskich regulacjach prawnych rynku usług medycznych i okołomedycznych we wczesnonowożytnym Elblągu, jednym z trzech największych miast Prus Królewskich, wiadomo natomiast niewiele¹⁰, choć w latach 70. XX w. zapowiadano wydanie obszernego opracowania poświęconego tamtejszemu aptekarstwu wraz z edycją wybranych rękopiśmiennych przekazów źródłowych¹¹.

Tym bardziej interesujący jest odpis dwudziestotrzy punktowej elbląskiej ordynacji dla medyków, aptekarzy i chirurgów-balwierzy, wydanej przez tamtejsze władze miejskie najprawdopodobniej w XVII stuleciu. Odpis elbląskiego dokumentu zachował się w dwóch niezależnych jednostkach archiwalnych w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku. Pierwszy z nich, zatytułowany *Ordinanz der Artzte, Apotheker, Gewürzkrämer und Barbierer*, wchodzi w skład pierwszego tomu „Elbingensia”¹². W związku z tym, że w tytule odnoszono się do grupy zawodowej kramarzy, można postawić „ostrożną hipotezę”, iż kontekstem dla wydania ustawy było porozumienie zawarte 28 lutego 1659 r. między przedstawicielami obu profesji dotyczące ograniczeń w obrocie surowcami leczniczymi¹³. Także drugi zachowany odpis ustawy jest niedatowany. Przekaz zachował się w XI tomie „Manuscripto-

⁹ Zob. np. S. Sokół, *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1957; M. Łysiak, *Chirurgia toruńska w zarysie*, Toruń 2006; K. Pękacka-Falkowska, *Thorner Barbierer Rolle. A^o. 1614 und Barbierer-Gesellen Satzungen. A^o. 1617. Eine Quelledition*, „Klio” 2015, t. 35, nr 4, s. 143–163; eadem, *Spory kompetencyjne między łąziebnikami i chirurgami toruńskimi w XVIII w. Przypadek Johanna Zandera*, „Medycyna Nowożytna” 2015, t. 21, nr 2, s. 137–171.

¹⁰ Zob. np. E. Cerstenn, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 65, 81, 367 (rynek aptekarski), 81, 367, 428 (rynek medyczny). Natomiast pojedyncze wzmianki o ustawodawstwie dla cechu chirurgów elbląskich można znaleźć w: S. Sokół, *Historia chirurgii w Polsce, cz. I: Chirurgia okresu cechowego*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1967, passim; Z. Kropidłowski, *Samopomoc w korporacjach rzemieślniczych Gdańska, Torunia i Elbląga, XIV–XVIII w.*, Gdańsk 1997, passim.

¹¹ Zgodnie z informacją z artykułu B. Kuźnickiej *Stan badań i perspektywy rozwoju historii farmacji w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, t. 20, nr 3–4, s. 470, w opracowaniu była w tym czasie obszerna publikacja *Apteki miasta Elbląga na tle dziejów farmacji polskiej* Zofii Stopy, ale praca ta nie ukazała się drukiem. Z kolei w dwutomowej publikacji *Apotheker und Apotheken in Ost- und Westpreussen, 1397–1945: ein Namen-, Orts- und Literaturverzeichnis* jej autor Hansheinrich Trunz skupił się przede wszystkim na aptekach dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych.

¹² Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej jako APG), Rękopisy Elbląskie, sygn. III, 255/Nr 1221, s. 551–559.

¹³ APG, sygn. 391, 1/Nr 3367, bs.

rum Elbingensium”¹⁴ Carla Ernesta Ramseya¹⁵ (Il. 1), a w jego sztucznie nadanym tytule – *Ordinantz, / Der Herren Medicorum, Apothecker, Barbierer* – pominięto tym razem grupę zawodową kramarzy. Pozostałe różnice między oboma przekazami są z punktu widzenia ich treści nieistotne, ograniczają się bowiem do kwestii związanych z ortografią.

Treść obu odpisów nawiązuje do zapisów analogicznych ustaw aptekarskich wydanych w Gdańsku i Toruniu w okresie wzmoczonej działalności tamtejszych rad miejskich, mających na celu wdrożenie zarządzeń policyjnych, zapewniających dobrostan zdrowotny mieszkańców ww. miast i ich jurydyk. Ordynację elbląską uzupełniały ponadto inne akty prawne, mianowicie królewskie przywileje zbiorowe i indywidualne dla elbląskich aptekarzy oraz punktowe rozporządzenia niższego rzędu wydawane przez tamtejszy magistrat¹⁶. Hierarchia takich aktów, choć była przejrzysta, prowadziła nierzadko – tak jak w innych wielkich miastach Prus Królewskich – do kolizji prawnych.

Omawiana w niniejszym artykule ustawa wydana przez elbląską radę miejską regulowała przede wszystkim rynek obrotu lekami, w tym działalność wytwórców i zasady produkcji. Punkt pierwszy ordynacji przypominał, że elbląscy fizycy miejscy (a więc opłacani z kasy miejskiej urzędnicy)¹⁷, wraz z innymi wskazanymi przez radę miejską autoryzowanymi medykami, będą tworzyć Kolegium Medyczne¹⁸, którego celem stanie się pełny nadzór nad przygotowywa-

¹⁴ Więcej o tym zasobie zob. *Inwentarz zbioru „Rękopisy elbląskie”*, oprac. E. Morcinek, Warszawa 1967.

¹⁵ Więcej o członkach tej rodziny zob. np. A. Groth, *Ramsayowie (herbu własnego)*, [w:] S. Gierszewski, Z. Nowak (red.), *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1997, s. 35–37.

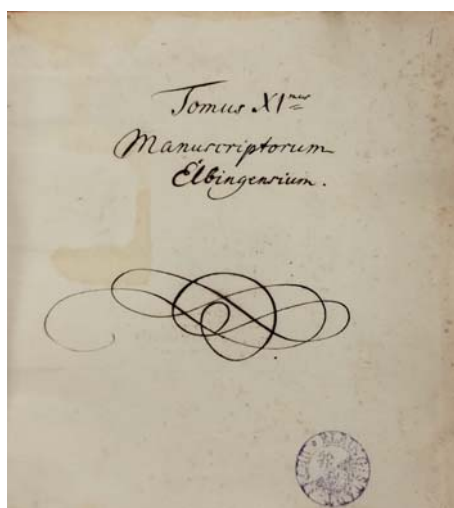
¹⁶ Zob. np. APG, sygn. III, 255/Nr 835, passim. W przypadku królewskich przywilejów indywidualnych dla aptekarzy chodziło zazwyczaj o przyznanie uprawnień i tytułu serwitora danemu aptekarzowi, natomiast w przypadku rozporządzeń niższego rzędu wydawanych przez magistrat – o rozwiązanie bieżących problemów związanych z funkcjonowaniem poszczególnych aptek oraz o regulację „tu i teraz” rynku obrotu lekami.

¹⁷ Lekarzami miejskimi w Elblągu między I poł. XVI a I poł. XVIII w. byli kolejno: Christoph Heil Viesbagdens (1540–bd.), Bartholomaeus Calcidicus alias Kalckreiter (1570–bd.), Johannes Baptista Homodaei (1610–1628), Daniel Wiesnerus (1632–1649), Joachimus Pastorius (1651–bd.), Johann Jacobus Navius (1655–1657), niejaki Seeligan (1655–bd.), Jacobus Homodaei (1640–1684), Jacobus Barnerus (1678–1683), Franciscus Daniel Fistler (1686–1687), Joachimus Friese (1687–1690), Christoph Stimerus (1691–1693), Jacob Horn (1694–1710), Adam Kahl (1694–1724), Michael Siffert (1708–1748), Nathanael Sendel (1713–1757), Sigmund Tolckemitt (1714–bd.), Samuel Laurentz (1727–1757), Samuel Deublinger (1735–1744), Johann Heinrich von Sanden (1737–bd.), Johan von Koldam. APG, sygn. III, 255/Nr 825, k. 87: *Catalogus der Herren Doctores Medicinae*.

¹⁸ Z kolei w Gdańsku próby powołania do życia kolegium medycznego zostały storpedowane przez tamtejsze władze miejskie. Zob. więcej na ten temat: T. Bilikiewicz,

niem i dyspensowaniem leków w mieście. Punktem drugim i trzecim ustawy zabraniano obrotu lekami rozmaitym uzdrowicielom – zarówno lokalnym, jak i obcym – o ile nie otrzymaliby oni uprzednio odpowiedniego pozwolenia ze strony magistratu. Dotyczyło to zarówno przedstawiciele medycyny uniwersyteckiej i oficjalnego rękodzieła leczniczego (a więc doktorów medycyny i filozofii oraz chirurgów), jak i uzdrowicieli wędrownych i tzw. uzdrowicieli „z ludu”, wśród których wymieniano m.in. obwoźnych sprzedawców teriaku, straganiarzy, wyrwaczy zębów czy tzw. mądre baby. Na takie osoby (o ile ich nielegalny proceder zostałby wykryty) czekały odpowiednie kary, w tym relegacja z Elbląga. Z kolei obywatele i właściciele gospód działających na terenie miasta i przedmieść mieli meldować lokalnym władzom wszelkie przypadki pokątnej sprzedaży nieautoryzowanych przez władze miejskie oraz Kolegium Medyczne medykamentów, tym samym przejmując na siebie część funkcji kontrolnych.

Punktem czwartym ustawy określano warunki prowadzenia aptek. Osoba ubiegająca się o możliwość prowadzenia apteki w Elblągu musiała wykazać się odpowiednimi świadectwami potwierdzającymi, że odbyła kilkuletnią praktykę w należycie prowadzonej aptece w innym mieście, a następnie – o ile świadectwo takie uznano – złożyć oficjalne ślubowanie. Uroczyście wypowiadając rotę przysięgi aptekarskiej, nowy aptekarz zobowiązywał się przygotowywać leki dla biednych i bogatych w sposób rzetelny i sumiennie, stosować ceny ustalone oficjalną miejską taksą aptekarską¹⁹, nie wydawać nikomu bez wie-

Il. 1. Strona tytułowa XI tomu „Manuscripta Elbingensia” Carla Ernesta Ramsey (1652–1730)

Źródło: APG, sygn. III, 255/Nr 589, k. 1a.

K. Bilikiewiczowa, *Collegium Medicum w Gdańsku, pierwsza na ziemiach polskich Izba Lekarska*, [w:] *Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych*, Kraków 1949, s. 195–236.

¹⁹ Jediną znaną oficjalną aptekarską taksą miejską opublikowaną w wielkich miastach Prus Królewskich jest gdańska *Designatio et valor omnium materialium et medicamentorum, tam simplicium, quam compositorum, quae in officinis gedanensibus*

dzy członków Kolegium Medycznego leków określanych jako niebezpieczne (wśród których wystawcy dokumentu wyszczególniali m.in. leki silnie przeczyszczające oraz narkotyczne), trucizny trzymać zawsze w zamknięciu oraz przestrzegać pozostałych zapisów omawianej ustawy. Najstarsza znana zachowana elbląska rota aptekarska pochodzi z XVI w. (zob. zał. nr 2). Przysięgę aptekarską 6 listopada 1564 r. złożył Severynus Grubell, m.in. zobowiązując się do nieprowadzenia

Il. 2. Przykładowa lista surowców farmakognostycznych i leków złożonych wydanych przez elbląską aptekę radziecką dla jednego z sekretarzy Rady Miejskiej na potrzeby jego podróży do Torunia

Źródło: APG, sygn. 391,1/Nr 790, k. 21a.

Uwaga nr 1: Wśród leków złożonych wymieniono m.in. *Elixir prioprietatis* (nie podano jednak, według czyjej receptury medykament sporządzono, stąd można przypuszczać, że chodziło o wariant podstawowy, tj. paracelsjański). Z kolei wśród surowców farmakognostycznych pochodzenia roślinnego pojawiła się m.in. gałka muszkatołowa (*Muskaten Nüße*) i korzeń cytryny (*Zedoar Wurtz*). Rachunek obejmował także dwie świece lub – co mniej prawdopodobne – nieduże pochodnie (*Fackeln*), najpewniej aromatyczne.

Uwaga nr 2: W przypadku Elbląga nie zachowały się miejskie taksy aptekarskie. O cenach leków złożonych i surowców farmakognostycznych dostępnych w oficynach aptecznych tego miasta dowiadujemy się jednak z zachowanych rachunków wybranych oficyn, niemniej jest to materiał rozproszony i niekompletny. W mieście najprawdopodobniej stosowano także cenniki gdańskie i królewskie (zob. Aneks nr 3).

reperiuntur et venduntur (1668) (zob. więcej m.in. K. Pękacka-Falkowska, D. Raj, *O cenach surowców farmakognostycznych (simplicia) w Gdańsku drugiej połowy XVII wieku. Rekonesans badawczy*, [w:] W. Ślusarczyk, G. Frischke (red.), *Dawne surowce lecznicze*, Lublin 2021, s. 35–57). W przypadku gdańskich aptek prywatnych dysponujemy z kolei takszą oficyny przedmiejskiej prowadzonej przez Gerharda Spechta (*Catalogus omnium Materialium & Medicamentorum, tam simplicium quam compositorum, que in Officina Pharmaceutica Gerhardi Pici, reperiuntur Schotlandiae, cum eorundem Precio seu taxa*, Gedani 1649).

działalności leczniczej²⁰. Kolejna rota przysięgi została opracowana dla jego następcy; była zindywidualizowana, i tym samym różniła się od wcześniejszej (zob. zał. nr 3)²¹. Oznacza to, że w Elblągu nie używano jednego i niezmiennego formularza przysięgi aptekarskiej.

W aptece – zgodnie z punktem piątym ordynacji – obok aptekarza mieli pracować także uczniowie i czeladnicy aptekarscy, którzy również musieli wykazać się odpowiednimi świadectwami, aby zostać przyjętymi na naukę. Przy czym aptekarz i/albo w jego miejsce czeladnik, o czym mówiono w punkcie szóstym dokumentu, musiał stale rezydować w aptece, zachowując trzeźwość, tak aby świadczyć pomoc potrzebującym o każdej porze dnia i nocy.

Ordynacja regulowała także kwestię wytwarzania tzw. *preparandów*, a więc leków złożonych, których receptury nie zostały ujęte w uznawanych w mieście drukowanych dyspensatoriach²² (II. 2). I tak, przykładowo, aptekarzowi i jego czeladnikom jednoznacznie zabraniano krytykowania czy ganienia wystawianych przez medyków recept indywidualnych (a więc opracowanych dla konkretnych pacjentów). Przy tym w sytuacji, gdyby pojawiły się jakiekolwiek wątpliwości odnośnie do receptury zapisanego pacjentowi przez danego medyka lekarstwa, aptekarz miał konsultować je z wystawcą recepty (albo z członkiem Kolegium Medycznego); nie miał także szukać samodzielnie zamienników dla brakujących składników, tylko pozyskiwać oryginalne składniki z innych aptek działających na terenie miasta i/lub przedmieść (pkt 7). Przychodzące recepty indywidualne miały być ponadto przepisywane przez aptekarza do tzw. ksiąg recept prowadzonych oddzielnie dla każdego z elbląskich lekarzy. Przy czym aptekarzom zabraniano tłumaczenia owych recept z języka łacińskiego na języki wernakularne, przede wszystkim

²⁰ APG, Rękopisy Elbląskie, sygn. III, 255/Nr 835, k. 1.

²¹ APG, Akta miasta Elbląga, sygn. 369, 1/Nr 790, s. 1–2.

²² Jedynym znanym miejskim dyspensatorium w Prusach Królewskich jest niewydane drukiem siedemnastowieczne dyspensatorium gdańskie. Przy czym w gdańskich aptekach stosowano chętnie także receptury z dyspensatoriów zachodnioeuropejskich, przede wszystkim *Dispensatorium, sive, Pharmacorum conficiendorum ratio V. Cordusa, Dispensatorium novum [...] continens Descriptones & Usum praecipuorum Medicamentorum, ab eodem pro splendidissima Tobiasa Dornkrella ab Eberhertz czy Pharmacopoeia Augustana restituta :sive examen animadversionum in dispensatorium Augustanum, eiusdemque Mantissam hermeticam* Johanna Zwelfera. Z kolei w wieku XVIII nad Motławą starano się opracować nowe dyspensatorium lokalne w trzech tomach. Więcej na ten temat zob. K. Pękacka-Falkowska, *Das Danziger Arzneibuch aus dem Jahre 1665*, [w:] H. Flachenecker, K. Kopiński (red.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2021. Fortführung alter Editionsprojekte im neuen Gewande*, Toruń 2022, s. 187–204.

zaś niemiecki, i udostępniania – w oryginale lub przekładzie – innym osobom, a także dyspensowania na ich podstawie leków samodzielnie, bez wiedzy odpowiedzialnego za wystawienie recepty lekarza. Jedyny wyjątek od powyższej reguły stanowiła sytuacja, gdy sam pacjent, dla którego receptę wystawiono, żądał, aby aptekarz ją dla niego skopiował. Wówczas należało przygotować dla takiej osoby za opłatą czytelny odpis (pkt 8), który mogła ona zabrać ze sobą np. w podróż.

Aptekarz, o ile elbląskie Kolegium Medyczne nie wyraziło na to zgody, nie mógł również wytwarzać leków według receptur opracowanych przez autoryzowanych przez władze miejskie uzdrowicieli bez formalnego wykształcenia medycznego (pkt 9), co dotyczyło w szczególności chirurgów-balwierzy. Ci ostatni mogli zaś wykonywać specyficzne leki chirurgiczne, przede wszystkim zaś plastry oraz maści na rany i owrzodzenia²³.

Ponieważ zarówno leki, jak i wchodzące w ich skład surowce musiały być zawsze świeże i odpowiedniej jakości, elbląscy aptekarze zostali zobowiązani przez wystawców dokumentu zarówno do skupowania, jak i samodzielnego zbierania i konfekcjonowania w odpowiedniej porze roku *simpliciów* (tj. surowców farmakognostycznych) pochodzenia roślinnego, oraz do preparowania z nich prostych wódek i syropów, a także oznaczania naczyń, w których je przechowywano, odpowiednią etykietą z widoczną informacją, kiedy dany surowiec lub medykament prosty pozyskano (należało notować dzień, miesiąc i rok) (pkt 10). Dotyczyło to także, co istotne, wytwarzanych przez aptekarzy leków złożonych. I tak, w elbląskich aptekach można było sprzedawać wyłącznie samodzielnie wyprodukowane *composita*; nie można było z kolei obracać lekami złożonymi pozyskanymi od sprzedawców obwoźnych, w tym materialistów, sprzedawców teriaku²⁴ czy wytwórców

²³ Przykładowe receptury wykonywane przez chirurgów elbląskich zob. S. Sokół, *Historia chirurgii*, op. cit., s. 147–149. Co także istotne, w wielkich miastach Prus Królewskich zdarzały się przypadki, gdy aptekarze i np. łaźiebnicy oraz przedstawiciele innych profesji zajmujących się dbaniem o zdrowie pozostawali ze sobą, zgodnie z opiniami fizyków miejskich, w zмовie i pokątnie współpracowali podczas produkcji nieautoryzowanych medykamentów. Zob. K. Pękacka-Falkowska, *Spory kompetencyjne*, op. cit., passim; J. Węglorz, *Teoretyczny rozdział kompetencji pomiędzy dawnymi medykami i chirurgami a codzienna praktyka lecznicza opisana w egodokumentach staropolskich*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2021, t. 66, nr 2, passim, doi: <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.21.015.13713>.

²⁴ Na temat rynku teriaku w Prusach Królewskich zob. K. Pękacka-Falkowska, D. Raj, M. Włodarczyk, J. Węglorz, *Theriac(s) in the North: Theriac and Mithridate production and consumptions in Polish Prussia in the 17th-mid 18th centuries*, referat wygłoszony na 45th INTERNATIONAL CONGRESS FOR THE HISTORY OF PHAR-

leków chymi(atry)cznych²⁵ (pkt 11). Niemniej również oficjalna produkcja leku złożonego została obwarowana pewnymi ograniczeniami. Lek złożony aptekarz miał bowiem wykonywać w obecności członka Kolegium Medycznego, który następnie wpisywał datę preparacji nie tylko do specjalnej księgi aptekarskiej trzymanej w aptece, ale także na etykietę naczynia, w którym taki lek przechowywano (pkt 12). Jak można zakładać, zapisywanie dat zbierania *simpliciów* oraz preparacji leków prostych i złożonych miało ułatwiać w przypadku corocznych kontroli aptek przez urzędników, przede wszystkim zaś fizyków miejskich, określenie czasu ich zdatności do użycia. Naczynia na *simplicia* i *composita* musiały być przy tym czyste, tak aby uchronić przechowywane w nich produkty lecznicze przed zanieczyszczeniem. Leki złożone i surowce farmakognostyczne, które ulegały zepsuciu – przeterminowaniu, spleśnieniu, zwietrzeniu itd. – należało zaś utylizować (pkt 13).

Aby aptekarze mogli czerpać profity ze swojego zajęcia, elbląska rada miejska opracowała listę surowców i leków złożonych, którymi obracać mogli tylko oni. Znalazły się wśród nich surowce pochodzenia roślinnego, mineralnego oraz zwierzęcego, w tym *exotica* (surowce egzotyczne) i *marinaria* (surowce pochodzenia morskiego) (Tab. 1). Ponadto tylko aptekarze mogli obracać (produkowanym w przyrządniczych laboratoriach) lekiem chymi(atry)cznym, m.in. preparatami rtęci i siarki²⁶ (pkt 14). Z kolei materialści, sprzedający materiały naturalne pochodzenia zwierzęcego, roślinnego lub mineralnego (o charakterze surowców aptecznych), mogli handlować tylko ich hurtowymi ilościami (pkt 15). Kwestia podziału zakresu asortymentu właściwego dla każdej z ww. grup zawodowych powróciła w XVIII w., kiedy *explicite* odwołano się do wybranych zapisów pruskiego edyktu medycznego z 1725 r., wyszczególniającego materiały leżące w zakresie handlu aptecznego²⁷. Kwestia nakładania się na siebie kompeten-

MACY, Mediolan, 7–10 IX 2022, <https://ishp22.com/wp-content/uploads/2022/09/ISH-P22-final-program.pdf> [dostęp: 1.05.2023].

²⁵ Leki sporządzane zgodnie z zasadami jatrochemii. Ich receptury zawierały m.in. dyspensatoria Zieglera (1628) i Schroedera (1641) oraz dyspensatorium gdańskie (1665).

²⁶ W niniejszej pracy nie przedstawiono tłumaczeń preparatów określanych w dokumencie jako *Composita* z uwagi na fakt, że skomplikowanie przepisów spowodowało by znaczne rozszerzenie jej rozmiarów ponad przyjęte dla artykułu limity.

²⁷ APG, Akta miast Elbląga, sygn. 409, Nr 7, s. 1–6. Są to wypisy z *Königliches Preußisches und Churfürstl. Brandenburgisches allgemeines und neugeschärftes Medicinal-Edict und Verordnung : auf Sr. Königl. Majest. allergnädigsten Befehl, herausgegeben von Dero Obercollegio Medico*, Berlin 1725, s. 55–56, <http://dlibra.wum.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=653&from=publication> [dostęp: 1.05.2023].

cji oraz handlu tymi samymi surowcami leczniczymi przez aptekarzy i kramarzy była zresztą przedmiotem licznych suplik kierowanych do przedstawicieli magistratu²⁸.

Tabela 1. Zestawienie surowców wymienionych w dokumencie wraz ze współczesną identyfikacją gatunku oraz nazwą polską

Simplicja wymienione w dokumencie			
	Nazwa w dokumencie ¹	Identyfikacja nazwa łacińska ²	Identyfikacja nazwa polska
1	Folia Gena³	-	-
2	Rhabarbar.	<i>Rheum palmatum</i> L.	korzeń rzewienia
3	Mechoaca	<i>Ipomoea</i> spp. ⁴	korzeń/bulwa jednego z gatunków wilca (jalapa)
4	Scamonea	<i>Convolvulus scammonia</i> L.	sok lub wyciąg alkoholowy z korzenia powoju czyszczącego
5	Manna	<i>Fraxinus ornus</i> L. ⁵	zagęszczony sok jesionu mannowego
6	Turbirs⁶	<i>Operculina turpethum</i> (L.) Silva Manso	korzeń turbitu
7	Esula	<i>Euphorbia esula</i> L. ⁷	kora korzeni wilczomlecza lancetowatego
8	Colocynth:	<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad.	owoc arbuza kolokwinty
9	Rad: Jalappae	<i>Ipomoea purga</i> (Wender.) Hayne	bulwa wilca czyszczącego
10	Gum: Guttae	<i>Garcinia gummi-gutta</i> (L.) N.Robson ⁸	gumożywica/lipożywica kroplinowa
11	Mastix	<i>Pistacia lentiscus</i> L.	żywica pistacji lentyszek
12	Myrrha	<i>Commiphora myrrha</i> (Nees) Engl.	oleożywica mirra
13	Sem: Cyna:	<i>Artemisia cina</i> O. Berg.	nierozwinięte koszyczki kwiatowe bylicy cytwarowej
14	Salvapariglia⁹	<i>Smilax</i> spp.	korzenie różnych gatunków kolcowoju

²⁸ Zob. APG, sygn. 369,1/ Nr 790, s. 7–8.

15	China	<i>Cinchona</i> spp.	kora jednego z gatunków chinowca
16	Sassafras:	<i>Sassafras albidum</i> (Nutt.) Nees	drewno korzeni lub kora sassafrasu
17	Lig: Sanct:	<i>Guaiacum officinale</i> L.	drewno gwajakowca
18	Cort: lig: Sancti:	<i>Guaiacum officinale</i> L.	kora gwajakowca
19	Camphora	<i>Cinnamomum camphora</i> Ness et Eberm.	frakcja stała olejku otrzymanego z drewna kamforowca
20	Cubebae	<i>Piper cubeba</i> L.f.	owoc pieprzu kubeba
21	Cardamomi	<i>Aframomum melegueta</i> K. Schum. ¹⁰	nasiona aframonu
22	Agaricus	<i>Fomitopsis officinalis</i> (Vill.) Bondartsev & Singer,	owocnik pniarka lekarskiego
23	Nuc: Vomic:	<i>Strychnos nux-vomica</i> L.	nasiona kulczyby wronie oko
24	Piper long:	<i>Piper longum</i> L.	owoc pieprzu długiego
25	Rad: Gentianae	<i>Gentiana lutea</i> L.,	korzeń goryczki żółtej
26	Ostrucijj	<i>Peucedanum ostruthium</i> (L.) W.D.J. Koch	korzeń goryszu miarz
27	Cardopatiae	<i>Carlina acaulis</i> L.	korzeń dziewięcisiu bezłodygowego
28	Zedoariae	<i>Curcuma zedoaria</i> (Christm.) Roscoe	kłącze ostrzyżu cytwarowego
29	Galangae	<i>Alpinia galanga</i> (L.) Wild. / <i>Alpinia officinarum</i> Hance	kłącze gałganu/gałgantu
30	Mumia	<i>Homo sapiens</i>	sproszkowana mumia egipska
31	Corall: rub: pp.	<i>Corallium rubrum</i>	korale czerwone preparowane
32	Corn: Cervi. pp.	<i>Cervus elaphus</i>	róg jeleni preparowany
33	Succus liquirit.	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	zagęszczony wodny wyciąg z korzenia lukrecji

34	Terra Sigillata		ziemia pieczętna – glina lekarska
35	Sperma Ceti	<i>Physeter macrocephalus</i>	woskowa wydzielina z głowy kaszalota, olbrot
36	Asa foetida	<i>Ferula assa-foetida</i> L.	gumowywica z korzeni i kłączy zapalniczki cuchnącej
37	Asa dulcis	<i>Styrax</i> spp.	żywica z jednego z gatunków styrakowców; Benzoë
38	Vitriol: Album		uwodniony siarczan cynku
39	Lap. Calamin		Zalman, ruda cynku

- Nazwy w tabeli przedstawiono w formie, w jakiej zostały zapisane w dokumencie. Nie rozwiązywano skrótów, nie korygowano formy gramatycznej ani błędów ortograficznych.
- Jeśli nie zaznaczono inaczej, identyfikacji dokonano w oparciu o: W. Wiorogórski, W. Zajączkowski, *Lexicon synonymorum pharmaceuticorum in linguis latina, germanica, gallica, anglica, polonica et rossica*, Varsoviae 1892–1918; J.H. Zedler *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Halle, Leipzig [różne lata].
- Nazwa niewystępująca w materiałach porównawczych i źródłowych. Możliwe, że jest to zniekształcona nazwa *Folia Senna* (liść senesu). Za hipotezą tą przemawiają dwie obserwacje: surowce początkowe (2–10) są bez wyjątku substancjami przeczyszczającymi (*Folia Senna* również wykazują takie działanie). Ponadto, w analogicznych dokumentach, przede wszystkim zaś pruskiej ordynacji medycznej (por. przyp. 26) – jedyny surowiec występujący jako liść to właśnie *Folia Senna*. Forma zapisu w analizowanej ordynacji może sugerować, że osoba sporządzająca odpis zapisywała ze słuchu treść, którą ktoś dyktował.
- Nazwa gatunkowa podawana w źródłach nie wskazuje na żaden ze współcześnie identyfikowanych gatunków, prawdopodobnie dostępny surowiec był mieszkanką części podziemnych pozyskiwanych z różnych gatunków.
- Możliwe są też inne gatunki źródłowe, w tym z rodzaju tamaryszek (*Tamarix*). Zob. J. Muszyński, *Farmakognozja*, Warszawa 1957, s. 64.
- Prawdopodobnie błędny zapis słowa *Turbith*.
- Inna możliwa interpretacja to *Euphorbia cyparissias* L. (wilczomlec sosienka).
- W Polsce znany też pod nieaktualną nazwą gatunkową *Garcinia cambogia*.
- Prawdopodobnie błędny zapis słowa Sarsapariglia.
- Możliwe też, że pod tą nazwą rozumiano już *Elettaria cardamomum* (L.) Maton, czyli roślinę określaną obecnie jako kardamon. Por. D. Raj, K. Pękacka-Falkowska, M. Włodarczyk, J. Węglorz, *The real Theriac – panacea, poisonous drug or quackery?*, „Journal of Ethnopharmacology” 2021, vol. 281, 114535, <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.114535>.

Źródło: oprac. własne.

Ponadto aby ograniczyć konkurencję między aptekarzami i kramarzami, liczba aptek w Elblągu miała zostać ograniczona (pkt 16) (nie wiadomo jednak, do jakiej ostatecznie liczby²⁹). Natomiast by wyeliminować proceder fałszowania konfektów cukrowych przez wykonywanie ich z krochmalu (pszennego), co było postrzegane jako szkodliwe dla zdrowia, ściśle nakazano wytwarzanie tej formy medykamentu jedynie z czystego cukru (pkt 17); wprowadzono także standaryzowane odważniki (pkt 18).

Elbląska ordynacja regulowała również podstawowe zasady funkcjonowania w mieście przedstawicieli rękoczynu leczniczego, czyli chirurgów-balwierzy, niemniej dla przedstawicieli tego rzemiosła zostały wydane odrębne role cechowe³⁰. Osoby chcące praktykować w mieście rękoczyn leczniczy musiały okazać odpowiednie świadectwa, a jeśli te zostały uznane przez władze miejskie, składały egzaminy przed dwoma doktorami (filozofii i) medycyny, członkami Kolegium Medycznego. Ci spośród ubiegających się o wpisanie do prawa miejskiego jako *Balbier* czy *Chirurgus*, którzy przeszli egzamin z wynikiem pozytywnym, musieli złożyć następnie ślubowanie i przysiąc, że będą stosować się do postanowień omawianej ordynacji (niezależnie od postanowień roli cechowej) (pkt 19). Nakazywano im

²⁹ W 1772 r. w mieście działało pięć aptek, spośród których najstarsza była apteka radziecka na Schmiedestrasse (C.E. Rhode, *Der Elbinger Kreis in topographischer, historischer und statistischer Hinsicht*, Danzig 1869, s. 363). Trzeba jednak pamiętać, że 11 października 1677 r. w trakcie pobytu w Gdańsku Jan III Sobieski wydał przywilej regulujący liczbę aptek w Elblągu na trzy. Wymieniano w nim imiennie aptekarzy Johanna Wendelandta, Michaela Wolffa i Martina Schwartza oraz ich legalnych sukcesorów. Niezależnie jedna apteka działała w tym czasie na Nowym Mieście, choć w 1644 r. – bezskutecznie – starano się otworzyć tam drugą oficynę (chciał założyć ją czeladnik aptekarski Georg Ruphaw, który wybudował na jej potrzeby odpowiedni budynek). Dwanaście lat później, 29 lipca 1689 r., Rada Miejska Elbląga nadała prawo prowadzenia czwartej apteki na starym mieście Friedrichowi Gossenowi. Spowodowało to, jak można zakładać, wzrost konkurencji i liczne spory. W rezultacie 14 grudnia 1708 r. rajcy uznali, że liczbę aptek na Starym Mieście należy ponownie zredukować do trzech, a liczbę aptek na Nowym Mieście – pozostawić bez zmian. Aptekarzem miejskim był wówczas Frantz Pracht, pozostałymi – Peter Tamnitius i wspomniany Gossen. Kwestia pożądanej liczby aptek powróciła pod dyskusję 28 czerwca 1720 r. po śmierci Gossena. Jego oficyna miała przejść wówczas na wdowę i sukcesorów. Kolejna sprawa przejęcia innej apteki przez wdowę została podniesiona 15 stycznia 1766 r. Tym razem nakazano zdać egzaminy Carlowi Gustawowi Aschenbachowi, który chciał ożenić się z wdową po jakimś Kannengiesserze. Zob. więcej: APG, Rękopisy elbląskie, sygn. III, 255/Nr 816, s. 1–10; APG, Akta miasta Elbląga, sygn. 369,1/Nr 3367, s. 1–5.

³⁰ Zob. np. APG, sygn. III, 255/Nr 507, passim (m.in. statuty balwierzy z lat 1522 i 1564 – w opracowaniu przez K. Pękacką-Falkowską i J. Węglorz); APG, sygn. III/169, Nr 2.

przy tym pracować zarówno z ubogimi, jak i zamożnymi, zakazując ordynowania leków czyszczących (co dotyczyło m.in. lewatyw i rozmaitych dekoktów) (pkt 20), a także określano zasady pobierania przez nich wynagrodzenia od pacjentów (pkt 21). Dość bowiem przypomnieć, że na stałe wynagrodzenie ze strony władz miejskich mogli liczyć wyłącznie chirurdzy radzieccy, a więc *de facto* urzędnicy.

Co istotne, w elbląskiej ordynacji zaznaczano, że niektóre rodzaje medykamentów mogą być sprzedawane także przez obwoźnych uzdrowicieli. Ci jednak musieli uzyskać wpieryw odpowiednie atestacje od przedstawicieli Kolegium Medycznego, którzy mieli dany lek przebadać, zanim wprowadzono by go na rynek lokalny (pkt 22). Natomiast osoby, które lek by sprzedawały, choć nie uzyskiwałyby odpowiedniego zaświadczenia, podlegały surowej karze, przede wszystkim relegacji z Elbląga (pkt 23).

Przedstawiona ordynacja wskazuje na kładzenie przez władze miasta dużego nacisku na zapewnienie mieszkańcom sprawiedliwego dostępu do możliwie wysokiej jakości usług aptekarskich. Jest to zresztą charakterystyczne dla analogicznych dokumentów wydanych w Gdańsku czy Toruniu. Różnice między wspomnianymi ordynacjami są niewielkie. Wszystkie ww. akty prawne obejmowały podobne przepisy dotyczące zasad prowadzenia aptek, skupiając się na takich zagadnieniach, jak: personel apteczny, zaopatrzenie apteki, przechowywanie leków, sporządzanie leków (oficynalnych i magistralnych), wydawanie leków i realizacja recept, obrót środkami odurzającymi, czystość apteki, stan gotowości do świadczenia usług przez personel apteczny, aplikowanie pewnych medykamentów oraz wyłączne prawo do produkcji i sprzedaży leków itp. Głównym motywem ustawodawców była każdorazowo chęć zlikwidowania „nieporządków” panujących w lokalnych aptekach, a w konsekwencji zapewnienie „bezpieczeństwa” w miastach – kwestia, którą należy łączyć zarówno z zagadnieniami ładu handlowego, jak i z troską o zdrowotność populacji miejskiej. Co interesujące, kwestie ładu handlowego szczególnie mocno wybrzmiały w ordynacji elbląskiej, w której przytaczano długą listę leków i surowców farmakognostycznych, jakimi można było obracać wyłącznie w oficynach aptecznych.

Jak jednak w rzeczywistości wyglądał rynek produkcji i obrotu medykamentami w nowożytnym Elblągu; jak często sprzeniewierzano się zapisom ordynacji; do jakich konfliktów dochodziło na linii medycy–aptekarze, aptekarze–chirurdzy oraz aptekarze–kramarze i aptekarze–nieautoryzowani przez miasto wędrowni sprzedawcy leku – na

te i inne pytania będzie można odpowiedzieć po przeprowadzeniu kolejnych kwerend archiwalnych³¹.

Aneks

Nr 1. Siedemnastowieczna ordynacja elbląska dla medyków, aptekarzy i chirurgów/balwierzy

Źródło: Archiwum Państwowe w Gdańsku, Rękopisy Elbląskie, III, 255, Nr 859, s. 355–372 (bez daty).

Ordinantz, / Der Herren Medicorum, Apothecker, Barbierer.

1. Es sollen die Ordinarii Medici nebenst denen von einem E. Hochweisen Rath dazu erkannten Medicis ein *Collegium Medicum* unter sich aufrichten, welches nicht allein auf alle und Jede Unordnung, beydes in Praeparirung, und Applicirung der Medicamentorum gutte Obsicht, sondern auch / in vorfallendschweren Accidentien, dafern es mit Erkäntnüß, begehret wird, fleißige Consultationes haben.

2. Diesem Collegio Medico zugethanene Medici sollen alleine Fug und Macht haben, in dieser Unserer Stadt zu practiciren. Hergegen soll allem anderen eingeschlichenen Medicis, Empyricis, Barbireren, Baderern, Theriaks-Krähmern, Zahnbrecheren, Wurmtreibern, und Schlangen Greiffern³², Alten Weibern, Bußerinen und Schmiererinen und dergleichen anderen, wie sie mögen Nahmen haben, ohne sonderliche Erlaubnüß den Leuten, heimlich oder öffentlich, Artzeney bey zu bringen, den Frembden bey Straff der Relegation, den Einwohnern aber bey unvermeidlicher Straffe, ernstlichen verboten seyn.

³¹ Ze względu na język dokumentu podczas przygotowywania opracowania ustawy posiłkowano się niemieckimi instrukcjami wydawniczymi dla źródeł wczesnonowożytnych: J. Schultze, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, nr 98, s. 1–11; *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte Körperschaften/Gesellschaften: Arbeitsgemeinschaft historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland e.V., Arbeitskreis „Editionsprobleme der Frühen Neuzeit“*, <https://www.heimatforschung-regensburg.de/280> [dostęp: 1.05.2023]. Nie zastosowano jednak wszystkich wskazań z ww. instrukcji, zachowując oryginalną ortografię, gramatykę i interpunkcję przekazu źródłowego. Jest to zgodne z toczonymi aktualnie w Polsce debatami historyków na temat zasadności tworzenia i korzystania z instrukcji edytorskich (zob. np. D. Bogdan, *Czy potrzebne jest opracowanie nowej kompleksowej instrukcji wydawniczej dla edycji nowożytnych źródeł historycznych: (na marginesie tomu 1 „Studiów Edytorskich”)?*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 1, s. 149–160).

³² Terminem *Schlangengreifer* określano osobę, która nigdy nie uczyła się rzemiosła (S.A. Wold, *Wörterbuch des Rotwelschen*, Hamburg 1987, s. 268).

3. Wie denn auch alle Wirthe und Bürger, so thane, so ohne Erlaubnüß Artzney aufgeben oder appliciren, nicht zu beherbergen, sondern E. E. Wollweisen Rath anzumelden, bey obgesetzter Straffe sollen verpflichtet seyn.

4. Die Apothecker belangende, so soll hinführo kein Apothecker zugelassen werden, er habe denn ein Testimonium aufzulegen, daß er seiner Kunst woll erfahren, und in wohl bestellten Apothecken, mit gutem Lobe, unterschiedlich und fleißig etliche Jahr serviret. Und nebenst soll er bey dem bürgerlichen Eydt verbunden werden, daß er die Medicamenta, so woll für Arme, alß Reiche treulich praepariren. Niemand über gebührliche / Taxam beschwären, keinerley Gifft oder auch anderer *Medicamenta purgantia*³³, *Corroborantia*³⁴, *Alterantia*³⁵, *Narcorica* oder wie sie mögen Nahmen haben, ohne Vorwissen eines aus dem *Collegio Medico* ausgeben, die *Venenata* verschloßen halten wollte, und dieser Ordnung in allen Puncten treulich und unverbrechlich nachkommen.

5. Jedweder Apothecker soll aufs wenigste nebenst den Discipulis, mit einem tuglichen, fleißigen und reiniglichen Gesellen versehen seyn, der ein Testimonium auffgeweißen, daß er ehrlich seine Kunst außgelernet, derselbe wie auch der Junge, so angenommen werden soll, so bald er in den Dinst tritt, seinem Herrn fest angeloben, dieser Stadt Ordinantz in aller Gebühre folge zuleisten, und sollen die / Apothecker Gesellen, sich mit weniger als der Apothecker selbst, zu practiciren bey gesetzter Straff gänzlich enthalten.

6. Es soll auch jeder Apothecker verpflichtet seyn, die gutte Anordnung zu thun, daß bey Tag und Nacht, entweder Er selbst, oder aber sein Gesell nüchteren, in und bey der Apothecke gefunden werden, damit man Sich ihrer in vorfallender Noth zu gebrauchen habe.

7. Kein Apothecker oder deßen Gesell, soll sich mit nichten unterstehen eines Medici Recept zu tadeln oder vor keinern, solten Sie aber in demselben etwas nicht verstehen, oder aber ihnen in den Ingredientibus etwas mangeln, sollen sie ohne Vorweißen des Medici, der es geschrieben, es nicht praepariren, oder ein anders / substituiren, sondern sich zu vor bey selbigen guttes bescheides erfolgen, und was Ihnen mangelt, bey andere Apotheckern dazu nehmen.

³³ Leki czyszczące (nie zawsze ograniczone do leków przeczyszczających w obecnym rozumieniu tego słowa).

³⁴ Leki wzmacniające.

³⁵ Zbiorcza kategoria leków, obejmująca m.in. preparaty gorzkie, aromatyczne, drażniące czy ściągające; M. Dassen, *Handboek voor de leer van de krachten der genesmiddelen*, Groningen 1846, s. 349.

8. Es soll auch Jedweder Apothecker gehalten seyn vor Jeden Medicum ein besonder buch zu haben, in welchem er jedes einkommende Recept, treu und fleißig auffzeichnen, und solche keines wegs auß der Apothecken geben, oder Verdeutschen anderen Leuten oder selbst repetiren. Sollte aber auf bezahlung ein Patient die Recepta fordern, sollen Sie Ihme gefolget werden, doch das die Copia denen, in der Apothecken bleiben. /

9. Dafern auch dem Apothecker unformliche Recepta eingebracht würden zu praepariren, so von Leuten die um Medicam nicht fundamentaliter verstehen, geschrieben, sollen solche nicht ehe praepariret werden, es sey denn zu voran von einem auß dem Collegio Medico approbiret, auf daß aller darauß entstehende Schade verhüttet, auch solche unerfahrene Medicastru zur Rede gebürlichen darüber gesetzet werden mögen.

10. Damit auch kein Mangel der Medicamentorum erfunden werde, so sollen alle Apothecker Ihnen frische Gerechte Materialien, und nicht allein die gemeinen, sondern auch die fürnehmste schaffen, allerley Kräuter, Gewurtz, Rindern, Saamen, und anders zu rechter gebürlicher / Zeit colligiren und ein zu kauffen, und auf dieselbe, wie auch die gebrante Waßer u[nd] Syrupen, so den Tag, Monat und Jahr an welchem Sie colligiret und gemacht seyn, verzeichnen, und nichts verlegenes, verdorbenes, und Mangelhaft, für gutt und aufrichtig verkaufen, oder unter die Medicamenta mischen.

11. Es sollen auch keine Composita so o. von ihnen selbs praepariret, außgegeben werden, da denn Theriac u. Mithridat zu Venedig, oder bey andern gut glaubwürdigen Apotheckern gemacht, vorbehalten, wie voll unter dem Vened: Siegel, auch durch die Landfahrer und Materialisten, sonderlich so in Niederland gemacht, viel ohne einig Testimonium verkauft wirdt, so Niemahlen in Italien oder Venedig gemacht worden, / zugeschweigen geringer fremb: Sachen, als unter anderen daß Ol. Amagdal: Dulc: so von Materialisten für frisch und süßes verkauffet wird, da Es doch woll über ein Jahr mag alt seyn. Vor allen Dingen aber soll in Acht genommen werden, daß in keiner Officin einiges Medicamentum Chymicum, wie es immer mag Nahmen haben, von irkein Landfahrer und umbstreicher erkaufft werden solle, sondern den es bey ihnen selbst praepariret, wo aber nicht Gelegenheit dazu war, solche als denn von treuen Leuten auf welche man bauen könnte, doch mit Vorbewust der Ord: M: D.D: möchten eingeschafet werden.

12. Gleichfalls wenn ein Apothecker ein Compositum praepariren will, soll Er auserlesene Ingredientia drin nehmen und deren Jedes

besonder legen, und zu vorderst einen auß dem Collegio Medico selbige besichtigen laßen, und in seinen beyseyn zu misciren. Wenn nun gemelter maßen das Compositum praepariret, soll der dazu deputirte Medicus solches in das gewöhnliche Apotheckers Buch und denn aufs Gefäß die Zeiten mit eigener Handt verzeichnen.

13. Damit nun solche *composita* und *simplicia* nicht leichtlich umkommen undt verderben, sollen dieselbe die Apothecker in reinen tauglichen Gefäßen sauber halten, waß aber alt und zuverneuren Untüglich, weg thun, worauf das Collegium Medicum fleißig obsicht haben wirdt.

14. Daß auch ferner den Apotheckern in Ihren Wahren kein Eintrag und Schad geschähe, so soll hiermit allen und jeden Krämeren bey ernster Straff fest eingebunden seyn, bey Ihrem Gewürtz und gewissen Kram-Wahren zu verbleiben, und an den folgenden Wahren, und der Artzeney zugehörigen nichts / feil zu haben. Daß Folia Gena, Rhabarbar., Mechoaca, Scamonea, Manna, Turbirs, Esula, Colocynth.: rad: Jalappae, Gum: Guttae, Mastix, Myrrha, Sem: Cyna: Salvapariglia, China, Sassafras: lig: Sanct: Cort: lig: Sancti., Camphora, Cubebae, Cardamomi, Agaricus, Nuc: Vomic: piper long: Rad: Gentianae, Ostrucij, Cardopatiae, Zedoariae, Galangae, Mumia, Corall: rub: pp., Corn: Cervi. pp., Succus liquirit., Terra Sigillata, Sperma Ceti, Asa foetida, Asa dulcis, Vitriol: Album, Lap. Calamin, so woll auch *Medicamenta Composita*, alß pulv: praetios: alb., pul. contra Vermes, pul: contra Casum pul: Stomachal: Sang: Hirci., Pul. Tormentill., Ennulae, keine [lekcja niepewna] Theriac, Mithridat., El. de Ovo aureum, Cons. Rosar., Syrup: Violar., Rosar.: Fumaria, Liqvirit: Hysopi, kleine Brust-Küchlein, Morsul: / Imperat: Citri. Berberor: Ingleichen keine Aqvas destill. Simpl. oder Composit., die sie mögen Nahmen haben, wie auch keine Olea, alß Spicae, Terebinth:, Laurin:, Petra, Philosophor: Succini., Nuc. Muschat Express: Ol. Amygd; dulci, et. Amar: Item mancherley Salben und Pflaster alß Ungtm. Dialtheae. popul: Virid: Citrin: Viride potab: pediculorum ad Scabiem, Empl: alb., Coctum Empl: Grys: gelb und grün, Tractium. oder Zugpflaster, Stichpflaster und der gleichen mehr, wie auch kein Gifft, alß Arsenicum, Mercurium, praecipitatum, Rauschgelb und wie es mag Nahmen haben, so allein den Apotheckern zuhalten von Recht und alters hero zuständig sey.

15. So aber sich einer finden möchte, der einen Material-Krahm zuhalten gesonnen were, alß könnte solches auff E.E. Hochweisen Rahts Guttdünken, doch / mit gewissen und Verfassungen Ihme zugeslaßen worden, und mit dem Bedinge, daß er von solchen Materialien unter

einem halben Pfundt, oder Viertel Pfud nichts zu verkaufen Macht haben solle, und solches bey gesetzter Straffe.

16. Auch wird hieneben bey E. E. Hochweisen Raht angehalten und gebeten, daß viel wegen Unrichtigkeit d. Apothecken allhier manherley Klagen einkommen, eine gewisse Zahl der Apothecken ernennet werden möchten, dieselbigen auch bey ihren gebrauch erhalten und geschützt, die übrigen aber abgeschaffet werden möchten und also die Krähmer ingemein bloß bey Ihren KrahmWahren zu bleiben mit ernst zu halten, deßgleich auch den Apothecker in der Neuenstadt dahin zuhalten, daß er bloß bey dem Verbleibe, / alß der Krahmerey, desen sich auch sein Vorfahr gewehret.

17. Entlich auch die Apothecker undt Krahmer dahin zu halten, daß hin führo keine falsche und mit Krafftmehl gemachte Confectiones Sacharatae, weil selbige gantz schädlich der Gesundheit von ihnen gemacht und verkauffet würden, sondern alles von reinem und klah[r]em Zucker.

18. Letzlich fleißige Obacht zu haben, auf daß Gewichte, damit leider die zeithero großer Betrug und Diebstahl begangen, so woll ab frembden alß einheimischen, auch andere davon in groß Nachtheil gesetzt worden, als wann Sie ihre Wahren theurer geben, da die betrüger, welche mit wollfeyl geben an dem falschen Gewicht ersetzt wieder ein nehmen, darüber sie doch von ihren Zunft Brüdern, etlich mahl gestraffet, sich aber wenig oder nichts nun zur Zeit daran kehren.

19. Es soll kein Barbierer und Wundtarzt in dieser Stadt auf und angenommen werden, er habe denn zuvor ein Testimonium, daß er ehrlich gelernt, aufzuweisen, auch über daß bey anderen Chirurgis ein Zeit lang gedienet, soll auch von denen hiez zu verordneten Examinatoren, in bey seyn zwey Medicorum auß dem Collegio Medico zu vorgebürende Examinirt werden, auch bey bürgerlichem Eydt festiglich zusagen, diese Ordnung fest und steiff zu halten.

20. Alle Barbierer und Wund Artzte dieser / Stadt sollen ihres Berufs treulich bey Tag und Nacht so woll Armen als Reichen abwarten und keinen verwahrlosen, daneben soll ihnen gänzlich verboten seyn, einige Medicamenta praeparata bey sich zu haben, den Leuten *Purgationes*, *Clysteres*, oder andere treibende starcke Geträncke, wie auch decocta ligni sancti so die Cur des Menschen in wendig ein Leib betreffen, beyzubringen, und solches bey ernstlicher Straffe.

21. Es sollen auch die Barbierer ihre Patienten nicht übersetzen, sondern sich bevorab gegen den Armen in billicher und leidentlicher Bezahlung begnugen laßen. Dafern sich aber ein Patient über eine

übermäßige Anforderung beschwerden würde, der soll mit vorwießen des Herrn Praesidenten Collegii Medici und der geschwornen Barbierer Erkäntnüss leiden. /

22. Da aber bey dieser Stadt Bruchschneider, Theriacks=Krähmer, Zahnbrecher, Salben=Krähmer, und andere Landfahrer einige Latwerg, Salben, und Öhl verkaufen wollten, sollen sie solches thun auf Zulassung E.E. Hochweißen Rahts, und auf Examinirung des *Collegii Medici*, wie es in Reichs und anderen an Seestädten gewöhnlich und gebräuchlich.

23. So sie aber auf den fall dem Examini sich nicht unterwerfen, auch ihre *Composita et Simplicia* demselben nicht treulich offerieren solten, Sonderlich darumb, auf daß sie ihre Medicamenta nicht für ein mehrers, alß es dienlich verkauften, alß solten von den Hohen Obrigkeit dem selbigen, dies falls die Stadt, und dero Gebiet, bey hoher ernster Straffe verbohten seyen.

Nr 2. Najstarsza zindywidualizowana elbląska przysięga aptekarska (XVI w.)

Źródło: APG, Rękopisy Elbląskie, III, 255, Nr 835, k. 1a.

Den 6. Novembr. ist Severinus Grubel zum Apothecker angenommen welcher ins erste einem Erb-Recht geschworen dennoch wegen der Apothecker den Eyd folgender gestalt gethan:

Ich Severinus Grubell gelobe und schwere, das ich mit hohen fleis, alles was für meine gönstige Herren und gantze Bürgerschaft an Recepten von dem Doctor verfaßet wird werden, aus frischen und tüchtigen Materialibus magen will. Keine Compositiones ohne Doctoris vorwißen nicht wollen ziehen. Purgatia medicamenta uber gewöhnliche Zeit nicht verhalten. Keine giffit noch andere schedliche Arzneien dan mit vorwißen und vorlaubiens Doctoris niemanden zuverkaufen. Alle schaden der Apothecken zuverhütten. Der Practicken mich gantzlichen enthalten. Endlich niemand über der verordneten taxa beschwerde, als mir Gott helffe und sein heiliges wort.

Nr 3. Elbląska przysięga aptekarska (XVI w.)

Źródło: APG, Akta miasta Elbląga, 369, 1/ Nr 790, s. 1–2.

Ich gelobe und schwere, das ich die nachfolgenden stücke, will treulich und vlessig, wie einem Apoteker eigenet und geburet, alle-Zeitt umverbrühlich halten.

Zum erste, will Ich keine *Composita medicamenta* ohne vorwissen des Herren Doctoris, in der Apotheckenn zufertigen, sondern er soll

sie species zuieder besehen, ob sie tüchtigk, frish, und recht schaffen sindt, oder nicht, Sonderlich aber kein Recept machen, wenn Ich nicht alle Ingredientia oder Stuck und Matereien habe, welche in dem Recept verfasst sindt, sondern so etwas mangelt und fehlen wurde, wie es dann sich zutragen kann. Will ich selber Personlich, oder mein ApothekerGesell, den Doctorein ersuchen und fragen, was an seinen statt kann und soll genommen werden, und also nichts in den geschriebenen Recepten außlassen. Will nicht auch nicht durch geben, und geschenck, zu keiner Zeitt bewegen lassen, den schwangern Personen abtreibende Artzney zu geben, und keinem Menschen aufs Haß, und Neid, tödliche Artzney zubereiten.

Zum anderen, Will ich allezeit frische massas pillula. wie mir möglich, in der Apoteken halten, neben den Electuaries, Syrupis, Speciebus, oleis, unguentis, und fergleichen, was der Herr Doctor im gebrauch hat, Auch jährlich alle gebrandte Wasser wiederumb aufs neue auferstehen und wieder brenne, doch das kein Wasser, über ii Jahre alt, vor tüchtig solle gehalten oder aufgefrischet werden, Auch mitt allem vleiß darauf achtung geben, auf das dieselbigen mögen ihren naturlichen geruch, schmack und kraft geben.

Zum 3. Will ich mich gantz und gar der Praktika enthalten, und keine Artzney für meinen Kopf, weder in der Stadt, noch auff dem Lande, keinem menschen eingeben, sondern meines berufs treulich und vleissigk alle Zeit abewartten, und dem Herren Doctorii gehorsamen, wie sichs geburett.

Endlich gelobe ich auch, das ich alhie die Burgerschafft mitt dem Tax der Artzney, oder sons meiner Wahren, die ich in dem Handtkauf verschleife und anwende, nicht will beschweren und beleistigen, Sondern ich nach dem Dantzken oder Königsbergischenn tax, welcher alda in den Apothecken gehalten wirdt, auch von dem vorigen Apoteker Severino Gruben seliger Gedachtnus, beschworen, alle Zeit besurmen [*lekcja niepewna*] und verhalten, das Ich es mit gutem gewissen für Gott und den Menschen magk vorantworten, Als mir Gott helfe, und sein heiliges Wort.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Cechy elbląskie, sygn. 409

Nr 7.

Akta miasta Elbląga, sygn. 369,1
Nr 790; Nr 3367.

Rękopisy Elbląskie, sygn. III, 255
Nr 507; Nr 816; Nr 825; Nr 835; Nr 1221.

Starodruki

Königliches Preußisches und Churfürstl. Brandenburgisches allgemeines und neugeschärftes Medicinal-Edict und Verordnung : auf Sr. Königl. Majest. allergnädigsten Befehl, herausgegeben von Dero Obercollegio Medico, Berlin 1725, <http://dlibra.wum.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=653&from=publication>.

Specht G., *Catalogus omnium Materialium & Medicamentorum, tam simplicium quam compositorum, que in Officina Pharmaceutica Gerhardi Pici, reperiuntur Schotlandiae, cum eorundem Precio seu taxa*, Gedani 1649.

Zedler J.H., *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Halle, Leipzig [różne tomy i lata].

Opracowania

Bilikiewicz T., Bilikiewiczowa K., *Collegium Medicum w Gdańsku, pierwsza na ziemiach polskich Izba Lekarska*, [w:] *Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych*, Kraków 1949.

Cerstenn E., *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937.

Dassen M., *Handboek voor de leer van de krachten der geneesmiddelen*, Groningen 1846.

Drygas A., *Aptekarstwo gdańskie, 1399–1939*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1983.

Drygas A., *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej*, t. 3: *Aneksy, Dokumentacja fotograficzna*, Gdańsk 1995.

Drzewiecki B., Pękacka-Falkowska K., *Toruńska ustawa aptekarska z 1623 roku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2009, t. 69.

Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte Körperschaften/ Gesellschaften: Arbeitsgemeinschaft historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland e.V., Arbeitskreis „Editionsprobleme der Frühen Neuzeit“, <https://www.heimatforschung-regensburg.de/280>.

- Groth A., *Ramsayowie (herbu własnego)*, [w:] S. Gierszewski, Z. Nowak (red.), *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Gdańsk 1997.
- Inwentarz zbioru „Rękopisy elbląskie”*, oprac. E. Morcinek, Warszawa 1967.
- Kropidłowski Z., *Samopomoc w korporacjach rzemieślniczych Gdańska, Torunia i Elbląga, XIV–XVIII w.*, Warszawa 1997.
- Kuźnicka B., *Stan badań i perspektywy rozwoju historii farmacji w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, t. 20, nr 3–4.
- Muszyński J., *Farmakognozja*, Warszawa 1957.
- Pękacka-Falkowska K., Siek B., *Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich z 1661 roku*, „Klio” 2020, t. 54, nr 4.
- Pękacka-Falkowska K., Raj D., Włodarczyk M., Węglorz J., *Theriac(s) in the North: Theriac and Mithridate production and consumptions in Polish Prussia in the 17th-mid 18th centuries*, referat wygłoszony na 45th INTERNATIONAL CONGRESS FOR THE HISTORY OF PHARMACY, Mediolan, 7–10 IX 2022, <https://ishp22.com/wp-content/uploads/2022/09/ISHP22-final-program.pdf>.
- Pękacka-Falkowska K., Raj D., *O cenach surowców farmakognostycznych (simplicia) w Gdańsku drugiej połowy XVII wieku. Rekonosans badawczy*, [w:] W. Ślusarczyk, G. Frischke (red.), *Dawne surowce lecznicze*, Lublin 2021.
- Pękacka-Falkowska K., *Das Danziger Arzneibuch aus dem Jahre 1665*, [w:] H. Flachenecker, K. Kopiński (red.), *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2021. Fortführung alter Editionsprojekte in neuen Gewande*, Toruń 2022.
- Pękacka-Falkowska K., Drzewiecki B., *Projekt porządku akuszerskiego Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku (Naturforschende Gesellschaft) z 1781 r.*, „Medycyna Nowożytna” 2019, t. 25, nr 2.
- Pękacka-Falkowska K., *Dyscyplinować i pomagać – toruńskie akuszarki miejskie w XVIII wieku (kilka uwag na marginesie przysięg i porządków akuszerskich)*, „Medycyna Nowożytna” 2013, t. 19, nr 2.
- Pękacka-Falkowska K., *Spory kompetencyjne między łąziebnikami i chirurgami toruńskimi w XVIII w. Przypadek Johanna Zandera*, „Medycyna Nowożytna” 2015, t. 21, nr 2.
- Pękacka-Falkowska K., *Thorner Barbierer Rolle. A°. 1614 und Barbierer-Gesellen Satzungen. A°. 1617. Eine Quelledition*, „Klio” 2015, t. 35, nr 4.
- Raj D., Pękacka-Falkowska K., Włodarczyk M., Węglorz J., *The real Theriac – panacea, poisonous drug or quackery?*, „Journal of Eth-

- nopharmacology” 2021, vol. 281, 114535, <https://doi.org/10.1016/j.jep.2021.114535>.
- Rhode C.E., *Der Elbinger Kreis in topographischer, historischer und statistischer Hinsicht*, Danzig 1869.
- Schultze J., *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, nr 98.
- Sokół S., *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1957.
- Łysiak M., *Chirurgia toruńska w zarysie*, Toruń 2006.
- Sokół S., *Historia chirurgii w Polsce, cz. I: Chirurgia okresu cechowego*, Warszawa–Wrocław–Kraków 1967.
- Trunz H., *Apotheker und Apotheken in Ost- und Westpreussen, 1397–1945: ein Namen-, Orts- und Literaturverzeichnis*, Hamburg 1992.
- Węglorz J., *Teoretyczny rozdział kompetencji pomiędzy dawnymi medykami i chirurgami a codzienna praktyka lecznicza opisana w egodokumentach staropolskich*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2021, t. 66, nr 2, doi: <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.21.015.13713>.
- Wiorogórski W., Zajączkowski W., *Lexicon synonymorum pharmaceuticorum in linguis latina, germanica, gallica, anglica, polonica et rossica*, Varsoviae 1892–1918.
- Wold S.A., *Wörterbuch des Rotwelschen*, Hamburg 1987.